

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
2 (2012), ss. 27-53.

OSMANLININ SON DÖNEMİNDE RİZE'DE SOSYAL HAYAT (1911-1913)

Nebi Gümüş | Ümit Erkan

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr., İslam Tarihi | Arş. Gör., İslam Mezhepleri Tarihi

Özet: Bu çalışma, 1911-1913 yıllarına ait kayıtları ihtiva eden 1509 nolu Rize Şer'iyye Sicili ışığında Osmanlı Devleti'nin son döneminde Rize'de sosyal hayatla alakalı bazı konulara temas etmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında Rize'de aile yaşantısı, Müslüman toplum ile gayrimüslim kesimler arasındaki ilişkiler, ticari hayat ve miras taksiminin yanı sıra güvenlik sorunları gibi konular üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Rize, Şer'iyye Sicilleri, Tarih, Osmanlı, Aile, Hukuk

Social Life in Rize at the Last Period of Ottomans (1911-1913)

Abstract: This study aims to the findings about Rize's social life, relations between Muslim and the non-muslims, commercial life, the distribution of heritage and security problems in the light of Sharia Court Records numbered 1509 in the last period of the Ottoman Empire, which covers the dates between 1911 and 1913.

Key words: Rize, Sharia Court Records, History, Ottoman, Family, Law.

الحياة الاجتماعية في العهد العثماني الأخير في مدينة ريزة (١٩١١-١٩١٣)

الملخص

هذه الدراسة تهدف إلى التطرق لبعض الموضوعات المتعلقة بالحياة الاجتماعية في العهد العثماني الأخير في مدينة ريزة على ضوء السجلات الشرعية الشاملة ما بين ١٩١١-١٩١٣ للهجرة.

وقد ارتكزت الدراسة على بعض العناوين في هذا الإطار مثل الحياة الزوجية والحياة التجارية والتقسيمات الإرثية والمعاملات بين المسلمين وغير المسلمين بالإضافة إلى المشكلات الأمنية ما بين أواخر القرن التاسع عشر وأوائل القرن العشرين في مدينة ريزة.

الكلمات المفتاحية: ريزة، السجلات الشرعية، التاريخ، العثمانيون، الأسرة، الحقوق.

I. Giriş

A. Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Rize

Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) 1461 yılında Trabzon'u Osmanlı topraklarına kattığı bilinmektedir. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın (1453-1478) Komnenoslara desteğine rağmen Fatih'in orduları ileri yürüyüşlerini devam ettirerek Osmanlı sınırlarını kısa sürede Çoruh havzasına kadar genişlettiler. Rize'nin fethinin kesin tarihi bilinmemekle birlikte Trabzon'un fethinin hemen ardından gerçekleştiği kabul edilebilir. 1461 yılında, doğuda Çoruh havzasına kadar olan yerlerin ve bu arada Rize'nin savaşız fethedilerek yeni kurulan "Trabzon Sancağı"na bağlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim fetihden 25 yıl sonra 1486'da tutulan ilk Trabzon Sancağı tahrir defterinde, Rize, Atina (Hemşin nahiyeleri dâhil) ve Lazluk (Ardeşen, Viçe/Fındıklı, Arhavi, Hopa dâhil) üç kaza halinde Trabzon'a bağlı gösterilmektedir¹. İhtiyatlı bir yaklaşımla fethin daha sonra 1509 yılında gerçekleştiğini düşünenler² bulunmakla birlikte bu tarihin çok geç olduğu ortadadır.

Rize'nin Osmanlı döneminin ilk zamanlarında Çıldır Vilayeti'nin bir kazası olduğu da kaydedilmektedir³. Fakat bu bilgiye de ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Zira bilindiği üzere Çıldır Vilayeti'nin kuruluşu için 16. Yüzyılın sonlarını beklemek gerekecektir.

Fetih sonrası farklı bölgelerden getirilerek Rize ve çevresine yerleştirilen Müslüman unsurlar, bölgenin Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında önemli rol oynadılar. İlk iskan çerçevesinde gönüllü ve sürgün olarak Çorum, Amasya, Tokat ve Samsun'dan getirilenler 1464 yılına kadar bölgeye yerleştirildiler ve vergiden muaf tutuldular. Fatih devrinde ikinci iskân 1466'da Konya/Karaman'ın fethi sonrasında gerçekleşti. Şehir ve kasaba halkının çoğu İstanbul ve Rumeli'ye gönderilirken bir kısmı Trabzon Sancağı'ndaki şehir, kasaba ve köyler ile Rize çevresindeki köylere yerleştirildi. Her iki iskân sıra-

¹ M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara 2002, s. 34-37. Ayrıca bk. Orhan Naci Ak, *Rize Tarihi*, Rize 2000, s. 48.

² M. Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Ankara 1975, s. XX, XXXIX. Ayrıca bk. F. Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, Ankara 1976, s. 1-33.

³ *Yeni Türk Ansiklopedisi*, "Rize", İstanbul 1985, c. IX, s. 3252.

sında gelen Müslüman Türkler, süreç içinde buralardaki Kıpçak kökenli ve yerli ahaliyi Müslümanlığa kazandırdılar. Nitekim Osmanlı vergi defterlerinde, kimlerin hangi göçmenin irşadiyle Müslüman olduğuna dair yer alan bazı kayıtlar bunu göstermektedir⁴. Kıpçakların Rize bölgesinde konuşulan Rize ağzına kaynaklık ettiği⁵ hususu da dikkate alınırsa Osmanlı döneminde iskan edilenlerin yanı sıra daha önce bölgeye gelmiş olanların da bölgenin kültürel dokusunda önemli katkılar sundukları söylenebilir.

Sonraki dönemlerde de Türklerin bölgeye iskanı devam etti. Sünnî Akkoyunlu Devletini yıkan ve Şii Safevî devletini kuran Şah İsmail'den kaçan Akkoyunlu Türkmenleri aileleriyle birlikte en yakın Osmanlı toprağı olan Trabzon Sancağı'na sığındılar⁶. Şehzâde Selim, bunları Trabzon ve Rize bölgelerinde iskân etti⁷. Gelenlerin bölgeyi dil bakımından etkiledikleri görülmektedir. Nitekim Şehzâde Selim döneminde Akkoyunlu Türkmenlerinden bölgeye gelip yerleşenlerin kalabalık oluşu sebebiyle bugün Rize ve Trabzon'da, onların lehçesiyle "KE" sesinin "Ç" ve "GE"nin "C" biçiminde söylendiği, yöresel telaffuzun Tebriz ve Revan Türkleri ile yine 1534-1545'de Kanuni Sultan Süleyman'ın Tebriz şehrinden göçürüp gönüllü iskân ettirdiği Erzurumluların konuşmasına benzediği kaydedilmektedir⁸.

B. Tarihin Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri

Gerek hüküm sürdüğü dönemde dünyaya verdiği nizam, gerekse tarih sahnesinden çekilmesinden sonra hükmettiği coğrafyada hukuk, siyaset, kültür, edebiyat, sosyal ve ekonomik alanda günümüze

⁴ Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Ankara 1985, s. 261-270.

⁵ Turgut Günay, *Rize İli Ağzları*, Ankara 1978, s. 27.

⁶ Bostan, 102.

⁷ Haşim Albayrak, *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanmalar ve Pontus*, İstanbul 2003, s. 186.

⁸ Trabzon ve Rize ağzlarında bazı mikro dillerin ve Grekçe'nin kısmen etkili olduğu, ancak yörede kullanılan dilin Azerbaycan, Balkanlar, ve diğer birçok bölgede karşılaşılan eski Türk dilinin açık bir örneği olduğu belirtilmektedir. Bk. Bernt Brendemoen, "Some Remarks on the Copula in a Micro-Dialect on the Eastern Black Sea Coast", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXXII/1-2, 1966, s. 111-113.

kadar derin etkiler bırakmış olması Osmanlı Devleti'ni dünya ve bölge tarihleri için önemli kılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin hukuki işleyişinin anlaşılması konusunda şer'iyye sicilleri vazgeçilmez kaynakları arasında yer almaktadır.

Şer'iyye sicilleri sayesinde Osmanlı ve İslâm hukukunun kaynakları, İslâm hukukunun uygulanışı, örfî hukuk ve işleyişi, hukuku icra eden görevli kişi ve hukuk idaresi hakkında önemli bilgilerin ortaya konması mümkündür.

Bilindiği üzere şer'iyye sicilleri ilgili olduğu yerin iktisadî ve sosyal hayatına dair birinci elden tarih vesikalarıdır. Nitekim şer'iyye sicillerinde 15-20. yüzyıllar arasında halkın hayat tarzı, geçim kaynakları, ticari ürünle, ithal ve ihraç edilen eşyalar, halktan toplanan vergiler, hukuk ve ceza davalarındaki tazminatların miktarı, para, enflasyon ve devalüasyon gibi konularda önemli bilgilere tesadüf edilebilir.

Ayrıca şer'iye sicillerinden idarî teşkilata dair; kaza, sancak ve eyalet taksimatı, idarî ve adli müesseselerin hem idarî yapısını hem de ifa ettikleri fonksiyonlarını öğrenmek de mümkündür. Yine Osmanlı toplumunun aile yapısının yanı sıra ticarî, ahlakî vb. sosyal yapıyı ilgilendiren meselelerde de sicillerden yararlanılabilir.

Şahsın hukuku ile ilgili kararlardan, Osmanlı hukukunda gerçek ve tüzel kişilerin (vakıflar) bilindiğini, ehliyet, gaiplik, şahsi haklar ve benzeri konulara dair şer'î hükümlerin aynen uygulandığı anlaşılmaktadır. Miras hukukuna ilişkin kayıtların çoğunluğunu miras sözleşmeleri ve tereke taksimleri teşkil etmektedir. Bu kayıtlardan muhtelif devirlerdeki ailelerinin refah seviyelerini, kullandıkları eşyaları ve fertlerin sahip olduğu mal varlıklarını öğrenmek mümkündür. Aile hukuku ile ilgili olarak sicil kayıtlarından eski Türk aile yapısı, nişanlanma, evlenme, boşanma, ev eşyaları, beslenme şekli vb. müesseselerin nasıl işlediği hakkında bilgi edinilmektedir.

Şer'iyye sicillerinde harp tarihi ve askerî konularla ilgili de tafsilatlı bilgi bulmak mümkündür. Osmanlı ordusu sefere çıktığında Anadolu ve Rumeli'de muhtelif yerlerde konaklayarak burada hem asker hem de ihtiyaçların teminine giderdi. Bu doğrultuda beylerbeyi, sancakbeyi ve kadırlara yazılı emirler gönderilirdi. Burada savaşın kime ve hangi sebeple açıldığı vb. bilgiler yazılırdı. Yani 470 yıllık

harp tarihimizi, bütün tafsilatıyla şer’iyye sicillerinin genellikle sonlarında yer alan ve kadılara hitaben yazılan yazılı emirlerde bulmak mümkündür⁹.

C. 1509 No’lu Rize Şer’iyye Sicili

Bu çalışmaya temel teşkil eden kadı sicili, hicrî 1330-32 (miladî 1911-13) tarihlerini kapsayan, içerisinde 608 adet kaydın yer aldığı, 389 sayfalık, 1509 nolu son Rize Şer’iyye Sicilidir. Sicil kendi içinde iki bölümden oluşmakta ve ikinci bölümde kayıtlar yeniden başlamaktadır. 608 kaydın ilk 367 adetlik kısmı hicrî 1330-31 tarihlerini, diğer 241 adetlik ikinci kısmı ise hicrî 1331-32 tarihlerini kapsamaktadır. Sicilde kaydedilen davalar arasında aile hukuku ile ilgili olanların öne çıktığı söylenmelidir. Bunların bir kısmı küçük yaşta evlilikten doğan anlaşmazlıklar, nafaka, mehir talebi ve kocanın karısına mesken temin etmemesinden doğan davalar şeklindedir. Ayrıca veraset, miras taksimi, teçhiz, tekfin, ortaklığın bozulması, hisse satımı, satılan malların parasının verilmemesi, mal vakfedilmesi, arazi satışı, başkasının arazisine tecavüz, yol tahribi, ağaç kesme, ark, tokmak, yayla ve değirmen suyu ile ilgili anlaşmazlıklar da dikkat çeken konular arasındadır. Bunlara Eytam Müddürlüğü’nden kefil gösterilerek borç alınması, vasî veya vekil tayini, imam ve cami hizmetlerini yürüten diğer görevlilerin atanması, adam kaçırma ve eşkıyalık, adam öldürme, Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki davalar da ilave edilmelidir. Sicilde ayrıca Ramazan ve Kurban bayramları ile Miraç ve Berat gecesi i’lamları da bulunmaktadır.

Bunun dışında 19 Cemaziyelahir 1331(26 Mayıs 1913) tarihinde çıkarılan “Hükkâm-ı Şer’ ve Memurîn-i Şer’iyye Kanun-ı Muvakkati” de sicilde kaydedilmiştir. Bu kanun bir yandan şer’i mahkemelerin görev ve yetki alanını sınırlandırırken, diğer yandan ulemâ sınıfının ülke içindeki nüfuzunu azaltmayı amaçlamaktadır. İlmî bir üslûpla hazırlanan bu lâyhada Osmanlı adli sistemi ve bu sistemdeki bozulmaların sebepleri üzerinde durulmaktadır.

⁹ Ahmet Akgündüz, *Şer’iye Sicilleri, Mahiyeti, Toplu Kataloğu, ve Seçme Hükümler*, İstanbul 1988, c. 1, s. 12-16.

II. 1509 No'lu Rize Şer'iyye Sicili Işığında Rize'de Sosyal Hayat

A. Aile

Osmanlı döneminin son kadı sicili olan 1509 nolu Rize Şer'iyye Sicili'ndeki kayıtlar değerlendirilerek belli konularda bazı sonuçlara ulaşılabılır. Bu konular içinde en önemlisi ailedir. Zira aile, toplumun temelidir. Toplumun tabii bir ögesi olan aile, insanlığın başlangıcı ile birlikte var olagelmıştır. Aile toplumun varlığının devam etmesinde önemli görevler yüklenmiş, ekonomik hayata yön vermiş, sosyal ve siyasî hayatı düzenlemiş, dinî ve kültürel fonksiyonlar icra etmiştir. Bunların da ötesinde insanlığın varlığı ve yeni nesillerin teşekkülünde evrensel bir kurum olmuştur. Bir toplumun siyasî, sosyal, hukukî ve ahlaki yapısını anlayabilmek için, o toplumun küçük bir modeli olan aileye bakmak gerekir. Ailenin iyi tahlil edilmesiyle topluma ait birçok meselenin çözümüne ilişkin ipuçları bulunabilir.

Osmanlı ailesi hakkında yapılacak araştırmalarda Şer'iyye Sicilleri önemli veriler içermektedir. Şer'iyye sicilleri, aile ile ilgili sosyal tezahürlerin yalnız fetvalardan yararlanılarak yansıtılmasının haricinde birincil kaynaklardır¹⁰. Kadı sicilleri, sadece Osmanlı kanunlarının uygulaması değil; üzerinde çalışıldığında sosyal tarihimiz için birçok gerçeğin ortaya çıkmasında¹¹, evlilik tiplerinden ailenin çözülmesi ve ailedeki roller ve statülerin daha doğru ve daha detaylı resminin çizilmesine kadar önemli veriler sunarlar.

1. Ailenin Oluşumu

a. Evlilikte Rıza

Sicildeki kayıtlar incelendiğinde bu dönemdeki uygulamalarda evlenecek kişilerin, hür iradeleri ile evlendiklerini söylemek mümkündür. Evlilik öncesi yapılan nikâh akdi ile yeni bir aile yuvası teşekkül ettiği için, ailenin sağlıklı bir şekilde devamı bakımından

¹⁰ İlber Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, c. I, s. 74.

¹¹ Halil İnalçık, "Eyüp Sultan Tarihi Ön Araştırma Projesi", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, İstanbul 1998, s. 5.

tarafların rızasına büyük önem verildiği görülmektedir. Evlenecek gelin ve güvey adaylarının yanı sıra ailelerinin de yapılacak nikâh akdine rızalarının olmasına önem verilmektedir. Ayrıca evlenmelerine mâni bir halin olmadığına dair mahalle imamı ve tanıyanların da şahitliği istenmekteydi ki, bu durum bir bakıma mahalle imamı ve ihtiyar heyetinin de evliliğin oluşum sürecine katkı sağladıklarını göstermektedir. Ayrıca, bütün bunların yanı sıra evliliğin kadı tarafından da onaylanması gerekmektedir¹².

Sicil kayıtlarında dikkat çeken konulardan birisi, buluş çağına gelmemiş gençlerin evlendirilmesiyle alâkalı uygulamalardır. Bu duruma az da olsa Rize’de rastlanmaktadır¹³. Küçük yaşta yapılan evliliklerin iptali için mahkeme kararının zorunlu oluşu, incelediğimiz dönemde Rize’de bu tür nikâh iptal davalarına rastlanması evlilik akdinde rıza unsurunun önemine işaret eden konulardan birisi olarak dikkat çekmektedir.

b. Nikâh

İslâm hukukunda aile, kutsal bir yapı olarak değerlendirilmiştir. Ailenin teşekkül edebilmesi için evlenmenin, evlenmenin teşekkül edebilmesi için de nikâh akdi denilen sözleşmenin yapılması şart olduğu gibi Osmanlı döneminde mahkeme siciline kaydedilmesi de gerekiyordu.

Kayıtlar incelendiğinde görülür ki, nikâhı kıyan kişiler umumiyetle kadılar, naipler veya mahalle imamlarıdır. Fakat burada bir hususu açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Görevliler birtakım suistimâllere yol açmamak için müracaat eden herkesin nikâhını kıymamaktadırlar. Kadı veya diğer görevliler, önceden mahkemeye başvurup evlenmelerinde hukuki bir mahzur bulunmadığını ortaya koyarak gerekli izni alan ve bir izin kağıdı getiren kimselerin nikâhlarını kıymakta idiler¹⁴. Osmanlı toplumunda evlenmelerin, devletin her türlü kontrolünden uzak, alelâde bir müessese olmadığı bilin-

¹² Ümit Erkan, *Rize Şer’iyye Sicilleri 1, 1509 No’lu Sicil Metin ve Tahlil*, Dergah Yayınları, İstanbul 2011, s. 44 vd.

¹³ 1509 no’lu Rize Şer’iyye Sicili (R.Ş.S.), Adet no 27.

¹⁴ Halit Ongan, *Ankara’nın I Numaralı Şer’iyye Sicili*, Ankara 1958, s. XXXVI.

mektedir. Aksine, nikâh akitleri devletin sıkı denetim altında tuttuğu, dini olduğu kadar da medenî akitlerdir¹⁵.

Kadı tarafından, evlenecek gelin ve güvey adayları ile tespit edilen mehirleri, “izinnâme” adı verilen belgeye yazılır. İzinnâmeler, tarafların evlenmelerine izin verildiği bilgisini ihtiva eder ve mahalle ya da köy imamlarına hitaben yazılırdı¹⁶. Kadı, naip ya da onların müsaadesiyle mahalle ve köy imamlarının nikâh akdedilmesi esnasında genellikle evlenecek kız ve erkeğin bizzat buldukları bazen ise bunların vekilleri tarafından temsil edildikleri görülmektedir¹⁷.

Sicildeki kayıtlarda nikâhsız birliktelikler olduğuna dair bir kayda rastlanmamıştır.

c. Mehir

Nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya mal olarak tarif edilen mehir, evlilikle alakalı önemli hususlardan birisidir. Sicilde mehir miktarları kuruş, lira-yı osmani, altın ve lira şeklinde ifade edilmiştir. En düşük ve en yüksek mehir miktarları kuruş cinsinden 141-1500, liray-ı osmani cinsinden 5-401, lira cinsinden 10-17 aralığında değişmektedir. Altın cinsinden ise sadece bir kayıta, 41 adet tam yüzlük mecidî altın olarak geçmektedir.

Mehir miktarının belirlenmesinde kültürün yanı sıra sosyal ve ekonomik şartların etkili olduğu söylenmelidir. 1509 nolu Rize Şer'iyye Sicili'nde mehir miktarlarının belirlenmesinde, ailelerin ekonomik açıdan yer aldıkları tabakanın yanı sıra, kadınların yaş, güzellik, bakirelik, dulluk ve sosyal statülerinin etkili olduğu görülmektedir¹⁸. Fakat söz konusu dönemle ilgili sicilde özellikle nikâh akitlerinin doğrudan yer almaması nedeniyle mehir miktarlarını ancak boşanma davalarından veya kadının ölen kocasının mi-

¹⁵ Erkan, 47-48.

¹⁶ Örnekler için bk. *Rize Şer'iyye Sicili*, 1509, 121B, 138B, 145B.

¹⁷ Örnekler için bk. *RŞS* 1509, 32, 159, 121 B, 145 B.

¹⁸ Erkan, 48.

rasından mehrini almak için açmış olduğu dava kayıtlarından tespit edebiliyoruz¹⁹.

Yukarıdaki verilen mehir miktarları da dikkate alındığında söz konusu dönemde mehrin kadınlara sağladığı ekonomik statüyü anlamak için şu örnek verilebilir. Örneğin, ilgili dönemde bir kara sığır 4 adet Osmanlı lirasına (4 adet yüzlük mecdi altın) satılmaktadır. Bir anlamda mehir için belirlenen miktarın kadının mehir ile kazandığı ekonomik statüsü hakkında da belirli bir fikir verebilir. Ayrıca Mehir, kadına ekonomik anlamda küçük de olsa bir gelir sağlarken, kocaya da mali anlamda yük getirmekte ve bir ölçüde boşamayı zorlaştırıcı rol oynamaktadır.

2. Çok Eşlilik

Dönem itibarıyla merak edilen konulardan biri de çok eşliliktir. Osmanlı toplumunda, İslâm'ın verdiği izne bağlı olarak çok eşlilik hukuken mevcut fakat güçlü kanaatin aksine yaygın değildi. 1509 nolu Rize Şer'iyye Sicili'ndeki kayıtlar çok eşliliğin Rize'de de pek yaygın olmadığını ortaya koymaktadır²⁰. Elimizdeki sicilde yer alan 608 kayıttan sadece beşinde²¹ çok evlilik örneğine rastlanmaktadır. Bu kişilerin iki eşli oldukları anlaşılmaktadır. Bu kayıtlar, o dönemde çok eşliliğin yaygın olmadığını göstermektedir. Fakat Osmanlı toplumunun genel durumu hakkında daha güçlü bir kanaat için farklı dönemlere ait başka kayıtların da incelenmesi gerekecektir.

3. Eşlerin Ailedeki Statüleri

Karı-koca ve çocukların, birbirleriyle ilişkileri aile yapısı hakkında önemli ipuçları verebilir. Bu ilişkileri belirleyen ve şekillendiren ise; bireylerin ailedeki statüleridir. Bu bağlamda ilgili dönemde Rize'de ailedeki statü ve roller incelendiğinde kadının toplumda sosyal bir statüye sahip olduğu, kendi meselelerini çözüme kavuşturmak

¹⁹ Örnekler için bk. RŞS 1509, 15, 32, 34, 66, 86, 159, 244, 266, 334, 13 B, 24 B, 28 B, 143 B, 145 B, 215 B, 135, 138, 343, 348, 116 B, 117 B, 121 B, 138 B, 166 B, 183 B, 91B, 56, 232, 32 B, 166 B.

²⁰ Erkan, 49.

²¹ Örnekler için bk. RŞS 1509, 328, 21 B, 101 B, 117 B, 206 B.

için mahkemeye başvurduğu, ekonomik hayatta da söz sahibi olduğu görülmektedir²².

Bir başka hususiyet de kadınların kocalarıyla borç-alacak ilişkileri içerisindeki yeridir. 1509 nolu Rize Şer'iyeye Sicili'ndeki 608 adet kaydın 39'unu (% 6,4) alacak davaları teşkil etmektedir. Bu davaların yalnız bir tanesinde kadının alacaklı konumunda olduğu ve alacağını tahsil için kadiya müracaat ederek kocasını dava ettiği görülmektedir²³.

4. Boşanma ve Nafaka

Sağlıklı ve huzurlu bir şekilde işlevini yerine getirmeyecek bir evliliğin devam ettirilmesinde, gerek eşler, gerekse toplum açısından fayda görülmemektedir. Tarih boyunca boşanma, ailenin devamının mümkün olmadığı durumlarda başvurulmuş bir yol olmuştur.

Aile üyeleri arasındaki karşılıklı bağımlılık zamana göre değişebilmektedir. Buna göre aile bağı zayıflamaya başladığında veya kan bağıyla ilgili dini bir yasaklama gerektiğinde üyelerin birbirine karşı olan mevki ve pozisyonları da aynı eğilime gireceğinden aile dağılma süreci ile karşı karşıya kalacaktır.

Sicillerdeki kayıtlara bakıldığında boşanma sebepleri içinde en önemlisinin şiddetli geçimsizlik olduğu veya kayıtlara böyle yansdığı söylenebilir. Bu tür boşanmalarda dikkat çeken en önemli hususlardan birisi bu sebeple boşanmayı talep edenlerin genellikle kadınlar olduğudur. Sicilde karı-koca arasındaki şiddetli geçimsizlik "hüsn-i imtizac" ya da "hüsn-i muaşeret" bulunmaması şeklinde ifade edilmektedir. Bu tür boşanmalarda kadın, genellikle mehr-i müeccelinden feragat etmekte ve kocasından iddet nafakası ile mesken masrafları (meûnet-i sükna) talebinde bulunmayacağına dair beyanda bulunmaktadır²⁴.

²² Örnekler için bk. RŞS 1509, 6, 88, 91, 94, 106, 120, 141, 166, 184, 108 B.

²³ 10 Rebîülâhir 1330'da Rize'nin Roş mahallesinde ikamet eden Hamide bint-i Ömer eşi Mehmet'ten 95 lira 75 kuruş alacağını 7 lira 72 kuruşunu tahsil edebilmiş, geriye kalan parayı tahsil edebilmek için mahkemeye başvurmuştur. Bk. RŞS 1509, 116.

²⁴ Örnekler için bk. RŞS 1509, 143 B, 163 B.

Boşanma sebebi olarak zikredilen ve pek az rastlanılan bir hususu daha zikretmekte yarar vardır. Süt kardeş olduklarını öğrenen çiftler mahkemeye gelerek ayrılma talebinde bulunmuşlardır²⁵. Bilindiği üzere İslâm hukukuna göre süt kardeşler arasında evlilik yasaklar cümlesindedir. Tarafların mahkemeye başvurarak evliliklerini sona erdirmek istemeleri, süt kardeş olduklarını bilmedikleri için evlendikleri ve bu tür evliliklerin meşru görülmediğini göstermektedir. Fakat aile büyüklerinin nikâh öncesinde evlenecek kişileri bilgilendirmiş olmamaları anlaşılması zor hususlardandır. Kayıtlarda süt kardeş olduklarını nasıl öğrendikleri hususu da mahkeme kayıtlarının bu tür ayrıntıları kaydetmemesi sebebiyle açıklanamamaktadır.

Kocası ile anlaşıp küçük çocukların nafakasını da üstlenerek boşanan bir kadının çocukların nafakasını temin edemeyecek derecede ekonomik güçlüklerle karşılaştığında kadıya başvurarak, kocasının itirazına rağmen, çocukların nafakası ve zarûrî ihtiyaçları için baba üzerine nafaka takdir ettirmesi²⁶ de çok rastlanmayan örneklerdendir. Nafaka miktarı erkeğin ve kadının sosyal konum ve ekonomik durumuna göre değişmektedir. Bazen kadın kendi hakkından feragat etmesine rağmen, çocuğunun nafakasını talep etmektedir. Mesela kendi haklarından feragat eden fakat çocuğu için nafaka talebinde bulunan bir kadına mahkeme çocuğu için aylık 30 kuruş nafaka takdir etmiştir²⁷.

Boşanmaya karar verildiğinde ise eşler, bizzat veya vekilleri vasıtasıyla mahkemeye müracaat ederek bu kararlarını kadıya bildirmekte ve kadının huzurunda mehir ve iddet nafakası işleri halledilerek karşılıklı ibralaşmaktadırlar.²⁸

Gerçekleşen boşanmanın çeşidine göre, mehr-i müeccel, iddet nafakası ve meûnet-i süknânın verilmesi ya da feragati, iddet tespiti ile çocuğun durumu ve nafakası şeklinde farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. İddet müddeti, bilhassa kadının başka birisi ile nikâh-

²⁵ Örnekler için bk. RŞS 1509, 28 B, 91 B.

²⁶ Erkan, 53.

²⁷ RŞS 1509, 163 B.

²⁸ Örnekler için bk. RŞS 1509, 133, 138, 159, 175, 215 B, 254, 87, 343, 348, 357, 364, 367, 33 B, 64 C, 138 B, 183 B, 24 B, 33 B, 86 B, 112 B.

lanabilmesi için önemlidir. 1509 nolu Rize Şer'iyye Sicili'nde konu ile alakalı 4 adet kayıt bulunmaktadır²⁹. İddet müddeti hakkında öncelikle boşanan kadın ve erkek ile mahalle sakinlerinden bilgi alındığı ya da bizzat kendilerinin ihbar etmek suretiyle bilgi verdikleri görülmektedir.

Sicilde nafaka miktarları para cinsinden 30-40 para, kuruş cinsinden günlük olarak 1-4 kuruş, aylık olarak ise 7,5-100 kuruş arasında değişmektedir.

Kadın ile koca arasındaki geçimsizlikler her zaman boşanma ile sonuçlanmamaktadır. Böyle durumlarda mahkeme tarafından tembih işlevi devreye sokularak ailenin daha sağlıklı bir şekilde yürüyebilmesi için hukuki bir koruma oluşturulmuştur. Bu şekilde, mümkün olduğu kadar ailenin devamı hedef alınmıştır³⁰.

5. Koruyucu Aile Müesseseleri

Ailenin dağılmaması ve problemlerin çözümü için başkaca da çabalar harcanmış ve bazı tedbirler düşünülmüştür. Karı-koca ilişkilerinin aksamasından dolayı aile üyelerinin yeniden topluma kazandırılarak barınma, yeme-içme ve giyim gibi temel ihtiyaçları için koruyucu aile müesseseleri kurulmuştur. Bunlara dair bazı örnekler üzerinde durmakta yarar vardır.

a. Vasilik

1509 nolu Rize Şer'iyye Sicili'nde vasilik kurumu hakkında önemli kayıtlar yer almaktadır. Vasinin velâyeti altındaki çocuğun mallarını koruyabilmesi için vesayetin gerektirdiği bütün işleri yapmaya gücü yeten biri olması gerekir. Reşit olmayan, sefih, hasta, yaşlı ve aldatabilecek kimseler vasi olamazlar³¹. Bu durum vasiler için sicilde "emanet ile maruf istikamet ile mevsuf ve her vecihle vesayet uhdesinden gelmeye kadir" şeklinde geçmekte ve vasilığın şartları da dolaylı olarak ortaya konmaktadır. Vasilerin yapmaları

²⁹ Örnekler için bk. RŞS 1509, 32, 254, 334, 24 B.

³⁰ Örnekler için bk. RŞS 1509, 224, 159.

³¹ Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, trc. Yunus Vehbi Yavuz - Ahmet Efe, İstanbul 1994, c. X, s. 226.

gereken en önemli iş vasisi oldukları çocukların menkul ve gayr-i menkul mallarını çocuklar reşit olup kendi işlerini görebilecekleri zamana (vakt-i rüşd-i sedadlarına) kadar korumak ve gözetmek (hıfz ve ru’yet) ve çocukların işlerini düzenlemektir (tesviye-i umur). İncelenen sicilde vasi olarak atanan kimsenin sayılan özelliklere sahip olduğu hususunun vasinin ikamet ettiği mahallenin imam, muhtar ve ihtiyar heyeti tarafından verilen mühürlü bir ilmühaberle tespit edildiği görülmektedir³².

Vasilik kurumu sayesinde yetim veya öksüz kimsesiz, bakımsız ve ilgisiz kalabilecek çocuklar, bu sıkıntıdan kurtulabilmişlerdir. Çocukların mallarına karşı kötü niyet besleyecek velilerine ve yakınlarına karşı vasilik, bir sığınak görevi görmüştür. Fakat belirtmek gerekir ki, bazen vasilerin görevlerini gereği gibi yapmadıkları da olmuştur. Bu durumda çocuklar malını gereği gibi harcamayan vasilerini yargıya şikâyet etmişlerdir.

b. Hacr ve Terbiye

Bir kız veya erkek çocuğu rüştünü ispatlamadan, âkil/âkile olmadan babasından kalan malı istediği gibi tasarruf edemez. Ettiği takdirde, ileride pişmanlık doğuracak zarar ve mağduriyetler olabilir. Osmanlı dönemi uygulamaları çerçevesinde bu tür örnekleri 1509 nolu Rize Şer’iyye Sicili’nde bolca görmek mümkündür. Bir kişi vasi tayin edilirken, çocuğa bakmak, yedirip-içirmek, besleyip-büyütmek, terbiye etmek, babasından kalan terekeyi korumak ve en uygun şartlarda tasarruf etmek şartıyla tayin ediliyordu. Hatta öyle ki vasi tayin edilen şahıs veya şahıslar, çocukların malından kendilerine istedikleri kadar “nafaka ve kisve baha” dahi tayin edemezlerdi. Günün şartlarına göre, babalarına kalan maldan, her çocuk için ne kadar gıda ve giyim masrafı olacağını belirlemek üzere mahkemeye başvurmak zorunda idiler. Mahkemenin miktarı belirlerken günün şartlarına ve tarafların sosyal statüsüne bakarak karar verdiği (kadr-i ma’rûf), vasiden bir “hüccet”le günlük veya aylık olarak belirlediği “nafaka ve kisve baha” kadar kullanmakla yüküm-

³² Örnekler için bk. RŞS 1509, 14, 16, 20, 60, 64, 122, 299, 315, 359, 172 B, 177 B.

lû tuttuğu görülmektedir³³. Hâdinelerin (çocuğun gözetimini üstlenen şahıs) genellikle çocuğun babasından ve hayatta değilse, en yakın başka bir erkek velisinden aldıkları ücret miktarları günlük 30 para ile 5 kuruş, aylık olarak ise 7,5 kuruş ile 100 kuruş arasında değişmektedir³⁴.

6. Eytam Sandığı

Osmanlı toplumunda yetimlere miras yoluyla kalan menkul ve gayri menkul malların vasileri tarafından işletilmesi ve sermayenin kontrol altına alınarak elde edilen gelirin, bu şahısların ihtiyaçlarının karşılanması için harcanması, reşit olduklarında ise kendilerine teslim edilmesi için oluşturulan kurumlara, Eytam Sandığı adı verilmektedir³⁵. Eytam Sandığı'nda saklanan mal veya para ihtiyaç sahiplerine kefiller gösterilmek kaydıyla verilmektedir. Bu şekilde yapılan bir düzenleme hem yetimlerin mallarının değerlendirilmesi hem de çocuklar reşit oluncaya kadar üçüncü şahısların onların paralarını borç olarak kullanması açısından önemlidir. Bu müesseye ilgili dönemde ihtiyaç duyanlara krđi temin eden bir nevi banka gibi faaliyet göstermektedir³⁶.

Ancak bazen Eytam Sandığı'ndan alınan paraların ödenmesinde sorunlar yaşandığı da olmuştur. Bu durumda kefillere, eytam sandığından alınan paranın geri ödenmesi için uyarılar yapılmıştır³⁷.

Eytam Sandıkları, hem yetimlerin mallarını saklamada önemli bir kurum olarak görev yapmış hem de saklanan para veya değerli eşyaların ihtiyacı olanlara belli şartlar altında verilmesiyle ekonomiyeye katkı sağlamıştır.

³³ Erkan, 57 vd.

³⁴ Örnekler için bk. RŞS 1509, 126, 345, 173, 133, 127, 309, 148 B, 156 B, 163 B, 216 B.

³⁵ Cafer Çiftçi, "Osmanlı Döneminde Bursa'da Eytam Keseleri", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 5 (2003/2), s. 3.

³⁶ Örnekler için bk. RŞS 1509, 21, 22, 316, 354, 356.

³⁷ Örnekler için bk. RŞS 1509, 68, 74, 168, 220, 4 B, 74 B, 87 B, 88 B, 102 B, 103 B, 127 B, 129 B, 155 B.

B. Sosyal Hayat

1. Köy, Mahalle ve Sülâle Adları

Bir bölgenin vatan haline getirilmesi bakımından yer isimleri çok önemlidir. Osmanlılar hâkim oldukları yerlerin adlarını genellikle muhafaza etmişler, bazen de yaşadıkları yerlere kendi kültürlerini yansıtan isimler vermişlerdir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Dâhiliye Nezareti, hicrî 1329 (1911) tarihinde bazı şehir, kasaba ve köylerin adlarını değiştirme kararı almıştır³⁸. Bununla birlikte 1509 nolu Rize Şer'iyye Sicili'nde nahiye, köy ve mahalleler eski isimleriyle kaydedilmiştir. Sicilde 21 defa ile en çok zikredilen yerler, Kura-i Seba (İkizdere) nahiyesi ve Peşeyan (Çarşı) mahallesidir. İkinci olarak ise 14 defa ile Mapavri (Çayeli) nahiyesi ve Babik (Tophane) mahallesidir.

Şer'iyye Sicili'nde zikredilen kimseler ad ve baba adının yanı sıra mutlaka aile (sülâle) adları ile kaydedilmişlerdir. Kişilerin davacı, davalı veya şahit olmaları bu durumu değiştirmektedir. Bu durum bölgede hangi sülâlenin yaşadığı konusunda bilgi sahibi olmamızı sağlamakta, ayrıca sülâleler arasında evlilik ve akrabalık bağlarının ne şekilde oluştuğu konusunda da bir fikir sahibi olmamıza imkan vermektedir.

2. Müslim-Gayrimüslim İlişkileri

Osmanlılar, fetih sonrası idarî bakımdan bir Osmanlı sancak merkezine dönüştürdükleri Trabzon'u nüfus bakımından da İslâmlaştırmak ve Türkleştirmek için büyük çaba harcamışlardır³⁹. Benzer çabaların Rize için de söz konusu olduğunu tahmin etmek zor değildir. Bu çabalar sonucu Rize'nin Müslüman nüfusu her geçen gün artmıştır ve 20. yüzyıl başlarına gelindiğinde halkın büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu görülmektedir.

³⁸ Ayhan Yüksel, "Trabzon Vilâyetinde Yer Adlarını ve İdari Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Trabzon 1999, s. 201

³⁹ Kemal Çiçek, "Şer'iyye Sicillerine Göre Trabzon'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Trabzon 1999, s. 235.

Şer'iyye Sicili'ndeki kayıtlar incelendiğinde Rize'de Müslüman ve gayrimüslim nüfusun aynı mahallede yaşadıkları görülmektedir. Hıristiyan ve Müslümanların aynı mahallede bir arada yaşaması⁴⁰ taraflar arasında her türlü sosyal ve ekonomik münasebetlerin artmasına uygun bir ortam hazırlamıştır. Öte yandan gayrimüslimlerin de Osmanlı kadı mahkemelerine başvurabilmesi bu ilişkilerin siciller ışığında incelenmesini mümkün kılmaktadır. Çeşitli sebeplerle Rize'de yaşayan Hıristiyanlar da kadıya müracaat ederek gerek kendi aralarındaki gerekse Müslüman komşuları ile olan ihtilâflarına çözüm aramışlardır. Sicilde yer aldığı kadarıyla gayrimüslim tebaanın Rize'nin Vonit-i Rum (Atmeydanı) ve Romanoz-i Rum (Akçaköy) mahallerinde ikamet ettiği söylenebilir. Bu durumu isimlerden anlamak da mümkün gözükmektedir.

Gayrimüslim tebaa arasındaki vasilik müessesesi hakkındaki dava örneklerinde, vasi tayin edilen kişinin olması gereken özellikleri sıralandıktan sonra mahalle ruhanisi ve ihtiyar heyetinden verilen bir ilmühaberle de bu husus tescil edilmektedir⁴¹. Devletin Hıristiyan tebaa üzerinde kendi din adamlarının nüfuzunu onayladığını gösteren bu durum, aynı zamanda Osmanlıda milletler sistemi hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Osmanlı, farklı inanç gruplarını kendi dinamikleri ve bütün kültürel unsurları ile bir toplum kabul etmekte ve ona güven duymaktadır.

1509 nolu Rize Şer'iyye Sicili'nde Müslüman ve gayrimüslim kişiler arasında borç alacak ilişkisinin olduğu görülmektedir. Bu kayıtların detaylarına inildiğinde Müslümanların 7 defa gayrimüslimlere borç verirken sadece bir kayıtta borç aldıkları görülmektedir⁴². Bunların sadece mahkemeye yansıyan örnekler olduğu, çok sayıda benzer borç-alacak ilişkisinin Rize toplumunda yaşandığını tahmin etmek zor değildir.

Gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında mahkemeye ihtikal eden ihtilaflarda tarafların haklıklarını ispat için birbirlerinin şahitliklerine başvurdukları ve birbirlerinden yardım aldıkları da gö-

⁴⁰ Örnekler için bk. RŞS 1509, 262, 310.

⁴¹ RŞS 1509, 279.

⁴² Örnekler için bk. RŞS 1509, 25, 62, 221 B, 222 B, 260, 303, 310, 340.

rılmektedir. Gerek Müslümanlar gerekse zimmiler mahkemeye gelip birbirlerinin lehinde veya aleyhinde şahitlik yapmışlardır⁴³. Hatta iki Müslüman arasında görülen bir davada bir gayrimüslimin şahitlik yapması⁴⁴ dikkat çekicidir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde, devlet cihan savaşına giderken ve Osmanlı toplumu etnik çatışmalarla büyük kopuşlar yaşarken Rize'de farklı dine mensup kişilerin son derece normal sosyal ilişkiler sergilediklerini göstermektedir.

3. Ticarî Hayat

19. yüzyılın sonlarında Rize'deki ekonomik faaliyetleri genel olarak tarım, hayvancılık, ticaret, endüstri ve balıkçılık şeklindedir. Rize ve çevresinde senede 40 bin top kadar ince ve kalın gömleklik keten bez imal edilir, ketenden peşkir, döşek çarşafı, senelik 15 bin toptan fazla şal tabir olunan yün kumaş dokunurdu. Bu ürünler, Erzurum, Bağdat, İstanbul, Mekke ve sair yerlerden alıcı bulurdu. Ayrıca, kaza dahilinde el peşkiri (havlu) ve yün şal imalatı ile makaracılık, bıçakçılık ve kundakçılık bölgede icra edilen el sanatları arasında zikr edilebilir⁴⁵. Bölge için hayvancılık da önemli bir geçim kaynağı idi. Öküz, manda, at, merkep ve inek gibi büyük baş hayvanlar yetiştirilirdi⁴⁶.

Ancak sicilde görüldüğü kadarıyla Rize'de yaşayanlara geçimlerini sağlamak için Rize'nin imkânları yeterli olmamaktadır. Rize'nin arazisi tarıma pek elverişli olmadığından halk çalışmak için başka şehirlere hatta yurt dışına gitmektedir. Rize'den bu amaçla Rusya'ya, Romanya'ya ve diğer ülkelere gidenler olmaktadır. Bu kimse-ler gittikleri yerlerde ticaret, fırıncılık, balıkçılık, tütüncülük, bıçakçılık ve taşçılık gibi zanaatlarla uğraşmaktadırlar⁴⁷. Bu dönemde

⁴³ Örnekler için bk. RŞS 1509, 46, 183, 333, 43 B, 61 C.

⁴⁴ RŞS 1509, 139.

⁴⁵ *1874 Yılı Trabzon Vilayet Salnâmesi*, 1995, s. 214-215; Bostan, 445; Nazan Karakaş Özür, *Rize Şehrinin Kuruluşu ve Gelişmesi*, basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, s. 29.

⁴⁶ *1876 Yılı Trabzon Vilayet Salnâmesi*, 1995, s. 329-339.

⁴⁷ Örnekler için bk. RŞS 1509, 75, 199, 27 B, 106 B.

Rizeliler en çok Batum'a giderek burada ticaretle iştigal etmişler ve iki şehir arasındaki sosyal ilişkileri canlı tutmuşlardır⁴⁸.

1509 nolu Rize Şer'iyye Sicili'nde yer alan bazı kayıtlardan dönemin ekonomik değerleri hakkında birtakım kanaatlere ulaşmak mümkündür. Sicilde kullanılan akçe, kuruş, para, liray-ı Osmanî, yüzlük mecrediye altını gibi paraların değerini anlamak için yapılan işlemlere göz atmak gerekir. Kadınların boşanma sebeplerinden biri olarak zikredilen nafaka göndermeme durumunda, kadının bir günlük ihtiyacı için talep ettiği ya da kendisine takdir edilen miktarın ortalama 30 para ile 1 kuruş arasında değiştiği, buna karşın bir kara ineğin 4 adet Osmanlı lirasına (4 adet yüzlük mecredi altın) satıldığı görülmektedir⁴⁹. Yine o dönemde Emineddin Mahallesi'nde 150 arşınlık bir arsa 3 bin kuruşa satılmıştır⁵⁰. Anzer-i Süfla karyesinin Köseli yaylağında bir ahır, bir sofa ve bir mutfaktan oluşan bir evin aynı köyden Küçük Alioğlu Süleyman tarafından yıkılması sonucunda ortaya çıkan enkazın bedeli olarak 9 liray-ı Osmanî ilgililerden talep edilmektedir⁵¹. Bayburt'lu olup Peşeyan mahallesinde misafir olarak kalan Lazoğlu Hüseyin bin Mahmud'un sahip olduğu mülkünü 50 liray-ı Osmanî'ye sattığı görülmektedir⁵². Hortoz mahallesinden Laz Mahmudoğlu Ali bin İsmail, oğlu Süleyman'ın haksız yere bazı mallarının zapt edildiğini bildirmiş ve zapt edilen bu mallar değerleri ile birlikte sicilde kaydedilmiştir. Bu malların bir kısmını 2,5 yaşında 15 lira değerinde ester (katır), 11 yaşında 2 adet 15 lira değerinde ester, 1,5 kıyyelik (okka) 20 kuruş değerinde nuhas (bakır) gügüm, 1,5 kıyyelik 20 kuruş değerinde nuhas kazan, 2,5 kıyyelik 35 kuruş değerinde nuhas kazan, 10 kuruş değerinde nuhas sahan, 20 okka ağırlığında 300 kuruş değerinde 2 adet yün şilte, 60 kuruş değerinde kantar, 25 kuruş değerinde demir balta,

⁴⁸ Ayrıntı için bk. Nebi Gümüş, "Osmanlıların Son Döneminde Rize ve Batum Arasındaki Sosyal İlişkiler", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2012), ss. 65-71.

⁴⁹ RŞS 1509, 94.

⁵⁰ RŞS 1509, 102.

⁵¹ RŞS 1509, 120.

⁵² RŞS 1509, 257.

100 kuruş değerinde şalvar ve 50 kuruş değerinde başlık⁵³ şeklinde zikretmek mümkündür.

1509 nolu Rize Şer’iyye Sicili’nde döviz cinsinden para birimlerine de rastlandığını belirtmek gerekir. Rize’ye yakın ülkelerden biri olan Rusya’ya çalışmak için gidenler arasında anlaşmazlıklar meydana gelmiş, bunlar sicilde kaydedilirken o ülkenin para birimi de zikredilmiştir. Sicilde yer alan bir kayıta 90 rublenin karşılığının 1125 kuruş ve 80 rublenin karşılığının ise 1000 kuruş olduğu kaydedilmektedir⁵⁴. Bu kayıttan hareketle o dönemde Rize’de 1 Rublenin karşılığının 12,5 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı ticaret hayatına yönelik olarak borç ve alacak münasebetleri ile ilgili hususların da mahkemelere intikal edip sicillere kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki borç-alacak ilişkileri kayıtlarda yer alanlardan ibaret değildir. Yani sicillerdeki 56 adet kaydın araştırılan zaman aralığındaki bütün borç-alacak münasebetlerini ihtiva etmediği kabul edilmelidir. Zira kayıtlar borcun ödenmemesi durumunda kadıya intikal eden borç-alacak ilişkilerini ihtiva etmektedir.

Sicilde geçen borç-alacak kayıtları genelde miras işlemlerinde ortaya çıkmaktadır. Ölen kişinin veraset ilamı yapılırken borcu olup olmadığı kayıtlara geçmiştir. Eğer ölen kişinin birisinden alacak hakkı varsa varisler arasında bu alacak paylaştırılmıştır. Aksine ölen kişinin borcu varsa, ne kadar ve kime borcu olduğu belirtilerek terekeden tahsil edilmiştir.

İncelenen kayıtlarda zikredilmiş olan borç miktarlarının 8 kuruş ile 686 kuruş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Ancak en sık kaydı geçen borç miktarları 22 adetle (%39) 0-25 kuruş aralığında değişmektedir. Örneğin, Pendoz (Değirmendere) mahallesinden olup vefat etmiş olan Yunus’un aynı köyden Mehmed Efendi’den 8 kuruş alacağını varisleri tahsil etmeye çalışmışlardır⁵⁵. Müftü mahallesinden

⁵³ RŞS 1509, 211 B.

⁵⁴ RŞS 1509, 7.

⁵⁵ RŞS 1509, 120 B.

olup vefat etmiş olan Muharrem Efendi'nin varisleri, Polihozluoğlu Hasan Efendi'ye borç verdiği 686 kuruşu almak istemişlerdir⁵⁶.

Borç ve alacaklarla ilgili kayıtların bütününe bakıldığında Rize ve çevresinde paranın belli şahısların elinde toplanmadığı, büyük miktarda paraya sahip olarak para hareketliliğini yönlendiren şahısların olmadığı söylenebilir.

4. Güvenlik Sorunu ve Eşkivalık Faaliyetleri

Gerek eşkıyalık faaliyetleri ve gerekse korsan saldırıları nedeniyle bölgede güvenlik sorununun çok eski dönemlerden beri var olduğu söylenmelidir. Baskınlardan elde ettikleri ticaret gemilerini satarak geçimlerini temin eden Abaza korsanlarının faaliyetlerinden Rize ve çevresinin eskiden beri büyük zararlar gördüğü belirtilmektedir⁵⁷. Osmanlı'nın son döneminde ise Abaza saldırılarının olmadığı, fakat bölgede güvenliği tehdit eden eşkıyalık faaliyetlerine rastlandığı söylenmelidir.

Lazistan sancağının merkezi Rize kazasında yaptıkları eşkıyalıkla yöre halkının huzur ve güvenliğini, toplum düzenini bozan bazı kimseler vardır. Bu kişiler eşkıya adıyla anılıp, çevrede isyan ve eşkıyalık faaliyetleriyle insanların dikkatini çekmiş, dağa kaldırma, adam öldürme ve yağmalama faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Örneğin, 8 Cemaziyelevvel 1331 (15 Nisan 1913) tarihli bir kayıta Reyhanoğlu Yakup bin Halid ve Taviloğullarından Kaçu namıyla ün salan eşkıyanın Rize'nin Mapavri nahiyesinden Ahmedoğlu Süleyman bin Hacı Osman Efendi'nin yolunu keserek (kuttâu't-tarîk) dağa kaldırdığı belirtilmektedir⁵⁸. Aynı şekilde Şirinoğlu Halid bin İlyas'ın Mapavri'nin Misahor (Kaptanpaşa) köyünden Karaalioğlu

⁵⁶ RŞS 1509, 167. Borç-alacak ilişkileriyle ilgili farklı örnekler için bk. 31, 51, 63, 65, 69, 73, 105, 123, 124, 136, 152, 167, 177, 186, 191, 208, 234, 322, 17 B, 27 B, 29 B, 45 B, 149 B, 184 B, 214 B.

⁵⁷ Ali Gündüz, *Hemşinler Dil Tarih Kültür*, Ankara 2002, s. 27. Bölgeye Abaza saldırıları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2000, s. 92-103.

⁵⁸ RŞS 1509, 107.

kerimesi Melek Hanım bint Hacı İsmail'i dağa kaldırdığı kaydedilmektedir⁵⁹.

Kaçak olarak silah taşıma⁶⁰ ve tüfek çalma⁶¹ ile ilgili kayıtların yanı sıra adam öldürme ile ilgili kayıtların⁶² çokluğu bölgede güvenliği tehdit eden unsurlar ve boyutları çerçevesinde değerlendirilebilir.

5. Vakıflar

1509 nolu Rize Şer'iyye Sicili'nde yer alan önemli hususlardan birisi de vakıflardır. Sicilde geçen vakfiyeler, Allah'a hamd, Peygamber ve ashabına salat ve selamla başlamaktadır. Bu duygular şu ifadelerle dile getirilmektedir. "Seçkin kullarını, mallarını hayır yollarına harcamakla aziz kılan, çeşitli iyilik ve övgüleri kazanmalarına yardım eden Allah'a hamd olsun. Onun elçisi, Peygamberi ve kâinatın en hayırlısı olan Hz. Muhammed'e, âl ve ashabına, kıyamete kadar salât-u selâm olsun"⁶³.

Vakfiyelerde vâkıfın adı, babasının adı ve giriş mahiyetinde olan temel bilgilerden sonra esas konuya geçilmektedir. Öncelikle vakfın kuruluş gayesi ve mucib sebepleri, hayrat ve akar olarak vakfedilen mülkler, akarın işletme esasları, vakıf hizmetinde çalıştırılacak kişilerin özellikleri, çalışma esasları, verilecek ücretin cinsi ve miktarı, vakıf binalarının bakım ve onarımı, vakıf hizmet ve işlemlerinin vakfiyede öngörülen çerçevede yürütülmesinden birinci derecede sorumlu olan mütevellinin kim olacağı gibi hususlar detaylı bir şekilde yer almaktadır⁶⁴.

Sicildeki kayıtlar tetkik edildiğinde, vakıfların çoğunun para vakıfları olduğu, sadece bir kayıta⁶⁵ ise arsa vakfedilmesinden bahsedildiği görülmektedir. Sicilde vakfedilen paralar genelde belirli

⁵⁹ RŞS 1509, 204 B.

⁶⁰ RŞS 1509, 242

⁶¹ RŞS 1509, 128 B.

⁶² RŞS 1509, 243, 272, 18 B, 126 B, 131 B, 161 B, 165 B, 170 B.

⁶³ Örnekler için bk. RŞS 1509, 4, 37.

⁶⁴ Örnekler için bk. RŞS 1509, 23, 61, 319, 62 B, 135 B.

⁶⁵ RŞS 1509, 264. Sicilde geçen para vakıflarında vakfedilen para miktarı 1000-10300 kuruş arasında değişmektedir.

kârla, kuvvetli rehin ve sağlam kefil ile ihtiyaç sahiplerine kredi verilmek suretiyle işletilmekte idi⁶⁶.

Vakfiyelerde, mütevellî tayin edilen kimselerden, vâkıfın akrabası olanların soyunun tükenmesi, diğerlerinin vefatı halinde köy ihtiyar heyetince seçilecek ehil bir kimseye verilmesi istenmektedir. Sicildeki vakfiyelerin çoğunda bu şart aranmaktadır. Kayıtlardaki 10 vakfiyenin 4'ünde re'y-i hâkimle bir kimsenin mütevellî tayini öngörülmektedir⁶⁷.

6. Meslek Grupları

1509 nolu Rize Şer'iyye Sicili'nden Osmanlı'nın son döneminde Rize'de mevcut bazı meslek gruplarını tespit etmek mümkün olabilir. Çeşitli meslekler ve meslek erbabına dair bilgileri sicilde geçen şahısların isimlerinin önündeki bazı sıfatlardan çıkarmak mümkündür. Sicile yansıyan liva kâtibi⁶⁸, meci diye kolağası, sancak müdürü⁶⁹, muhasebe başkâtibi⁷⁰, tabur kumandanı⁷¹, bahriye binbaşısı⁷², jandar ma mülâzımı⁷³, terzi⁷⁴, dökme ci⁷⁵, manifaturacı⁷⁶, dükkâncı⁷⁷, kuyumcu⁷⁸, çilingir⁷⁹, komisyoncu⁸⁰, kayıkçı, fırıncı⁸¹, bezzaz⁸², mağazacı⁸³, boyacı⁸⁴, değirmenci⁸⁵ ve tuzcu⁸⁶ gibi kayıtlardan yola çıkarak çeşitli meslekler hakkında fikir yürütülebilir.

⁶⁶ Örnekler için bk. RŞS 1509, 35, 37, 43, 70, 80, 161, 187, 262, 313, 347, 48 B, 102 B, 135 B, 146 B.

⁶⁷ Örnekler için bk. RŞS 1509, 4, 37, 262.

⁶⁸ RŞS 1509, 313.

⁶⁹ RŞS 1509, 62.

⁷⁰ RŞS 1509, 59.

⁷¹ RŞS 1509, 59.

⁷² RŞS 1509, 118 B.

⁷³ RŞS 1509, 137.

⁷⁴ Örnekler için bk. RŞS 1509, 44, 51, 62, 196 B, 68 C.

⁷⁵ RŞS 1509, 249.

⁷⁶ Örnekler için bk. RŞS 1509, 25, 122 B.

⁷⁷ RŞS 1509, 302.

⁷⁸ RŞS 1509, 310.

⁷⁹ RŞS 1509, 108 B.

⁸⁰ RŞS 1509, 161, 360, 222 B.

⁸¹ Örnekler için bk. RŞS 1509, 161, 360.

⁸² RŞS 1509, 222 B.

⁸³ Örnekler için bk. RŞS 1509, 258, 157 B.

Hicrî 1330-32 tarihlerinde Lazistan Sancağının merkezi Rize kazasında bulunan mahalle ve köylerin imam ve muhtarları hakkında bilgi elde etmek de mümkündür. Aynı şekilde dava vekili olarak kadı sicilinde adı geçenler de tespit edilebilir. Örnek olarak, Yapraklar köyü ilk muhtarı Aynacıoğlu Talip bin Mustafa ve ikinci muhtarı Salih bin Mikdad⁸⁷, Taşcıoğlu Camii İmamı Hafız Mustafa Efendi⁸⁸, sicilde ismi en çok geçen dava vekillerinden biri olan Hafız Hulusi Efendi bin Salih Efendi'yi örnek verebiliriz⁸⁹. Sicilde avukatlık mesleğine dair başka kayıtlar ve başka isimler de vardır. Yine belirtmek gerekir ki, imamlarla ilgili kayıtlar çok daha fazladır ve hemen her köyde imam bulunmaktadır.

7. İmam Atamaları

1509 nolu Şer'iyye Sicili'nde, camilerinde imam ya da hatip bulunmayan bazı köy sakinlerinin, kadıya müracaat ederek köy veya mahallelerine imam ya da hatip atanmasını talep ettikleri görülmektedir. Sicilde geçen imam ataması ile ilgili 11 müracaattan⁹⁰ sadece 4'ünde⁹¹ atama yapıldığı anlaşılmaktadır. Sicilde yer alan 3 kayıta⁹² ise sadece imam atama işleminin gerçekleştiğine dair bilgi mevcuttur.

1509 nolu Kadı sicilinde İmam olarak atanacak kişilerle ilgili şartlar da yer almaktadır. İmam olacak kişinin askerliğini yapmış olması, asker kaçağı olmaması, nüfus memuru ve redif taburu zâbitinden bir belge almış olması gerekmektedir. Bu şartları taşıyan kişiler imam olabilmek için ayrıca bir imtihana tabi tutulmaktaydı⁹³.

⁸⁴ RŞS 1509, 307.

⁸⁵ RŞS 1509, 239, 324, 58 B, 107 B.

⁸⁶ RŞS 1509, 242, 250.

⁸⁷ RŞS 1509, 322.

⁸⁸ RŞS 1509, 311.

⁸⁹ RŞS 1509, 62, 76, 182; Erkan, 80-84.

⁹⁰ RŞS 1509, 103, 197, 198, 228, 263, 318, 351, 52 B, 63 B, 146 B.

⁹¹ RŞS 1509, 318, 63 B, 146 B.

⁹² RŞS 1509, 10, 109 B, 133 B.

⁹³ Örnekler için bk. RŞS 1509, 198, 318, 263, 351.

Köyün veya mahallenin ahalisinden belirli kişiler bu şartları taşıyan kişi için kadıya başvurmakta ve atamanın gerçekleşmesini talep etmektedirler. Sicilde yer alan kayıtlara bakılırsa imam atanması ile ilgili müracaatların en erken 1 ay içerisinde sonuçlandırıldığını söylemek mümkündür. Atanan imamların en genci 24⁹⁴, en yaşlısı 61⁹⁵ yaşındadır.

Sicilde yer alan kayıtlardan bir caminin imamının vefat etmesi üzerine, yerine oğlunun görev yaptığı, oğlu reşit değilse ve yukarıda sayılan şartları taşımıyorsa reşit oluncaya veya şartları yerine getirmeye kadar ahalinin seçtiği başka birinin imamlık yapması cihetine gidildiği anlaşılmaktadır⁹⁶.

SONUÇ

1509 nolu Rize Şer'iyye Sicili'ndeki kayıtlar, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Rize'de sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel yaşam ile hukukî uygulamalar hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Sicilde özellikle davaların işleyişinde takip edilen metot ve müracaatların çok kısa sürede sonuçlandırılması dikkat çeken önemli hususlardandır.

Mahkemelerde davalı ve davacının etnik kökenini ön plana çıkaran kayda değer hiçbir unsur göze çarpmamakta yine dinî mensubiyetin de davanın sonucuna olumlu ya da olumsuz bir şekilde etki etmediği görülmektedir. Sicilde farklı dinlere mensubiyet Müslim (Müslüman) ve gayrimüslim (Müslüman olmayan) şeklinde ifade edilmiştir.

Rize'de aile üyelerinin sosyalleşmesi, topluma kazandırılması, kültürel ve dinî değerlerin yaşanması, yeni nesle aktarılması ve de toplumun devamının sağlanması gibi önemli rollerin hem tabii hem de dinî bir kurum olarak toplumsal yapıda işlevini yerine getirmiştir.

⁹⁴ RŞS 1509, 198.

⁹⁵ RŞS 1509, 103.

⁹⁶ RŞS 1509, 103, 318.

Ailenin oluşum sürecinde nikâh müessesesi, ister erkek ister kadın olsun her iki tarafa da belirli statüler kazandırmış ve bu statüler gereği de belirli roller ve sorumluluklar yüklemiştir.

İlgili dönemde Rize’de kadınların, ekonomik bakımdan özel mülkiyet edinebildikleri ve bu varlıklarını kendi hür iradelerine göre tasarruf edebildikleri anlaşılmaktadır. Nikâhla birlikte almaya hak kazanılan mehir, kocanın veya babanın değil; bizzat kadının özel mülkiyeti ve tasarrufunda olmuştur. Rize’de ailede kadınların bu sosyo-ekonomik statüsü; onların ev içi yaşamdan ev dışı yaşama katılmalarına imkân tanımıştır.

Rize’de çok eşlilik sanıldığı gibi aksine yaygın değildir. Birden fazla kadınla evlilik oranı sayıca çok azdır. İslâm Dini’nde birden çok kadınla evliliğe izin verilmesine rağmen toplumda dinî bilgileri ve yönlendiricilikleriyle kabul gören din adamlarının bu tip evlilik yapanlar arasında yer almadıklarını söylemek mümkündür. Daha çok, yönetici statüsündeki kimselerin veya ekonomik durumları iyi olanların bu tip evlilik yaptıkları görülmektedir.

Ailenin temel unsurlarından anne veya babadan birinin ölümü sonucu aile parçalanma ile karşı karşıya kalabilmektedir. Bu durumda, ailenin çocukları, nafaka, mehir, vasilik, hacr ve terbiye, eytam sandığı gibi aileyi koruyucu müesseselerle fiziksel ve ekonomik açıdan himaye edilmişler ve topluma kazandırılmışlardır. Aileler kadının iradesi dışında çözülmüşse hem kadın hem de çocukları aynı koruyucu müesseselerle ve mehr-i müeccel ile belirli bir süre himaye edilmiştir. Bu süreçte kocadan kadının barınma ve yiyecek-içecek gibi ihtiyaçlarını zorunlu olarak karşılaması istenmiştir. Böylece çözülmüş/dağılmış aileler, sorunlarını çözmede yalnız bırakılmamış ve topluma yeniden uyum sağlayabilmişlerdir.

Kazanın ekonomik yapısı hakkında geniş malumat için yeterli miktarda hüküm bulunmamakla birlikte bu konuda bir fikir yürütebilmek için sicil kayıtlarında az da olsa bazı bilgiler bulunmaktadır. Mesela bazı ürünlerin fiyatlarına dair bilgiler bu anlamda zikredilebilir.

Bu çalışmanın Rize’de sosyal ve kültürel hayatın yanı sıra hukukun işleyişine dair yeni çalışmaları teşvik etmesi umulur.

KAYNAKÇA

- 1509 No'lu Rize Şer'iyye Sicili-Rize İl Halk Kütüphanesi.
- 1874 Yılı Trabzon Vilayet Salnâmesi, 1995.
- 1876 Yılı Trabzon Vilayet Salnâmesi, 1995.
- Ak, Orhan Naci, *Rize Tarihi*, Rize 2000.
- Akgündüz, Ahmet, *Şer'iye Sicilleri, Mahiyeti, Toplu Kataloğu, ve Seçme Hükümler*, c. I, İstanbul 1988.
- Albayrak, Haşim, *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılandırmalar ve Pontus*, İstanbul 2003.
- Bostan, M. Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002.
- Brendemoen, Bernt, "Some Remarks on the Copula in a Micro-Dialect on the Eastern Black Sea Coast", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXXII/1-2 (1966), s. 111-113.
- Çiçek, Kemal, "Şer'iyye Sicillerine Göre Trabzon'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Trabzon 1999, s. 235-243.
- Çiftçi, Cafer, "Osmanlı Döneminde Bursa'da Eytam Keseleri", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 5 (2003/2), s. 81-96.
- Erkan, Ümit, *Rize Şer'iyye Sicilleri 1, 1509 No'lu Sicil Metin ve Tahlil*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.
- Goloğlu, M., *Trabzon Tarihi*, Ankara 1975.
- Gümüş, Nebi, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2000.
- , "Osmanlıların Son Döneminde Rize ve Batum Arasındaki Sosyal İlişkiler", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2012), ss. 65-71.
- Günay, Turgut, *Rize İli Ağızları*, Ankara 1978.
- İnalçık, Halil, "Eyüp Sultan Tarihi Ön Araştırma Projesi", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, İstanbul 1998, s. 1-23.

Karakaş Özür, Nazan, *Rize Şehrinin Kuruluşu ve Gelişmesi*, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.

Kırzioğlu, Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, Ankara 1976.

Ongan, Halit, Ankara’nın I Numaralı Şer’iyye Sicili, Ankara 1958.

Ortaylı, İlber, “Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri”, *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, c. I, s. 74-81.

Tansel, Selahattin, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet’in Siyasi ve Askeri Faaliyeti, Ankara 1985, s. 261-270.

Yeni Türk Ansiklopedisi, “Rize”, İstanbul 1985, IX, s. 3252-3255.

Yüksel, Ayhan, “Trabzon Vilâyetinde Yer Adlarını ve İdari Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Trabzon 1999, s. 201-207

Zuhayli, Vehbe, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, trc. Ahmet Efe, c. X, İstanbul 1994.